

„VESZEDELMES OLVASMÁNYOK” EROTIKUS ILLUSZTRÁCIÓK A 18. SZÁZADI FRANCIA IRODALOMBAN

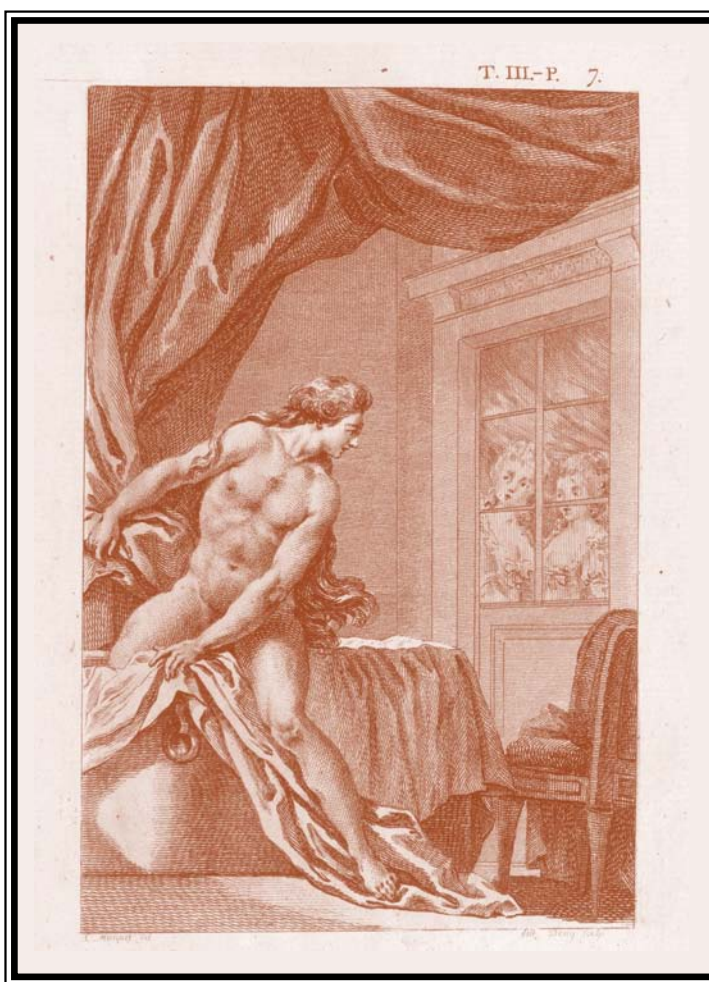
Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban,
2007. szeptember 14.–december 15.

Az Országos Széchényi Könyvtár saját rendezésében, nagy számú külföldi kiállítási tárggyal vállalkozott egy első látszatra kevés magyar vonatkozást mutató téma

áttekintő bemutatására. Ha azonban végignézzük a közreműködő gyűjtemények listáját, nem szólva magukról a kiállított tárgyakról, mégsem állíthatjuk egyértelműen, hogy a 18. században oly népszerű erotikus ábrázolások hazai recepciójának semmiféle nyoma nem maradt. Bátran kijelenthetjük, hogy a majd kétszáz műtárgyat felvonultató kortörténeti kiállítás legizgalmasabb és legértékesebb darabjai éppen valamelyik régi vagy új magyar gyűjteményből származnak. Első helyen Tony Fekete magángyűjteményét kell kiemelni, amely a világ legjelentősebbjeinek egyike. Nagyvonalú támogatásával olyan könyvritkaságok is láthatók voltak, amelyekből mindössze egy példány létezik. A gyűjteményéből származó több mint félszáz könyvnek és jónéhány kisebb metszetnek köszönhetően a kiállításra színvonalas és értékes anyag gyűlt össze, ami nagyban elősegítette az erotikus illusztrációk 18. századi fejlődésének sokrétű bemutatását. Második helyre a 18. század második felében alapított magyar főúri könyvtárból származó könyveket kell tenni. Az aradi Bibliotheca Judeteana „A. D. Xenopol”-ban őrzött Csáky–Erdődy-gyűjtemény kissé megviselt, ám annál izgalmasabb kötetek szép, gáláns-rokokó illusztrációik mellett kultúrtörténeti jelentőségük miatt kerültek bemutatásra.

A legjelentősebb 18. századi magyarországi francia könyvgyűjtemény darabjait, amelyek között szintén nem egy ritkaság található, először láthatta a közönség. A kiállítás témájához jól illeszkedő és nívós metszetanyagot bocsátott a könyvtár rendelkezésére a Szépművészeti Múzeum. A több mint húsz gáláns metszet az erotikus ábrázolás rokokó finomságát, harmóniáját és humorát kvalitásos alkotásokon keresztül érzékeltette. Olyan neves metszők műveit sikerült kiválogatni a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből, akik

a visszafogottabb gáláns tematika mellett erotikus, pornográf-illusztrációk szerzőiként is ismertek, és alkotásaikat a kiállított könyvek oldalain szintén felfedezhettük. A kiállítás különlegessége volt annak a metszetsorozatnak hat darabja, amely La Fontaine gáláns meséihez készült. A Larmessin-sorozat eredetileg

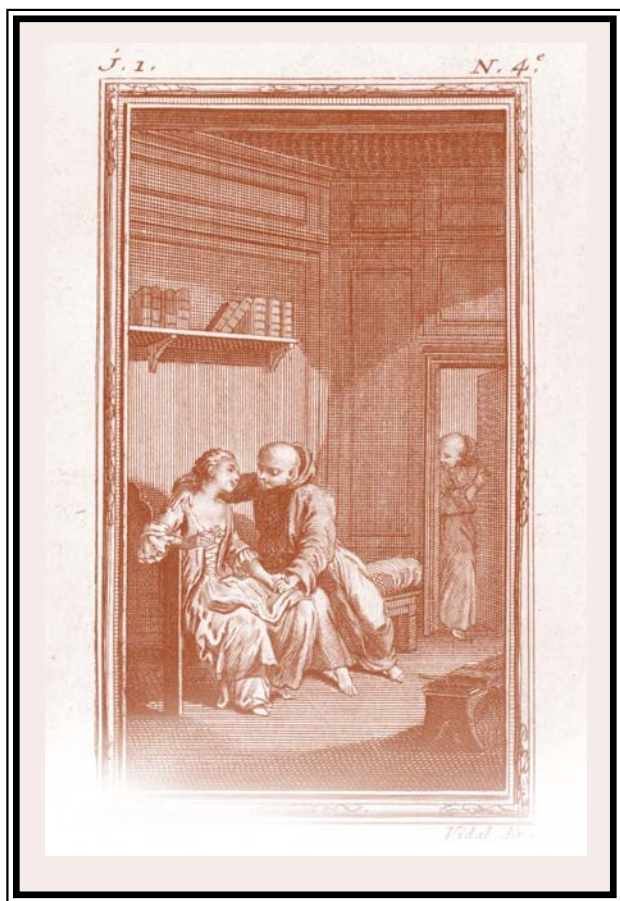
Voltaire: Romans et contes de M. de Voltaire.

[Voltaire regényei és meséi.]

À Bouillon, aux dépens de la Société Typographique,
1778. 3. kötet, 7. oldal, Arad, Bibliotheca Judeteana
„A. D. Xenopol” 34269/ 3 (Csáky-Erdődy gyűjtemény)

38 nagyméretű metszetből állt, és nemcsak mint nagyszabású vállalkozás, hanem a közreműködő művészek száma és jelentősége miatt is hozzájárult ahhoz, hogy a *Verses mesék és elbeszélések* című gyűjtemény a korszak

új ikonográfiai forrásává váljon. Ezt bizonyítják a mű különböző, gazdagon illusztrált kiadásai is, amelyek szintén magyar gyűjteményekből származnak. A La Fontaine-illusztrációk népszerűségének igen érdekes példáját az Iparművészeti Múzeumban őrzött egyik porcelánszelence is bizonyítja. A rokokó pajkoságát hűen tükrözi az éjjeli edényen ülő hölgy alakjában megformázott dobozka, amelyet ha felnyitunk, a fedő belső lapján „A róka a bíró előtt” című

Giovanni Boccaccio: Contes de J. Bocace.
[Boccaccio meséi.]

À Londres, 1779. 1. kötet, 122. oldal, Arad, Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” 34312/1 (Csáky-Erdődy gyűjtemény)

La Fontaine-mese egyik jelenete látható. Az Iparművészeti Múzeumból kölcsönkért műtárgyak kiválasztásában több szempont játszott közre: egyfelől érzékeltetni szerettük volna a rokokó művészetnek a műfajok egyenrangúságát megvalósító szemléletét, tematikai és formai egységét. A könyvművészet korabeli rangját mutatja, hogy a kor jellegzetes kis metszetei, a vignetták díszítő motívumai megtalálhatók voltak a gáláns metszeten, például szolgálva a mindennapi élet tárgyainak díszítéséhez is, legyen az egy dohányreszelő, szelence, miniatűr, portré, legyező stb. A témák, motívumok átvételére utal a „Menyasszony ágyba fektetése” című Moreau le Jeune-metszet nyomán készült

porcelán szoborcsoport. A finoman kivitelezett, részletekben gazdag metszet sikerét mutatja, hogy a mozgalmas, sokalakos kompozíciót porcelánban újraformálták. A korabeli kritika egyébként szabadosnak ítélte a Moreau le Jeune-képet: nem azért, amit valójában látnunk, hanem azért, ahogyan láttatja a jelenetet. A kortársak számára jól kiolvasható szándék erkölcsstelensége a mai néző számára már nehezebben fejthető fel.

A kiválasztott iparművészeti tárgyak közül több is a 18. század végére elterjedő új olvasási szokásokat idézte meg. Különösen a női olvasók körében népszerű regényolvasást – beleértve az erotikus tematika gazdag kínálatát – ábrázolták előszeretettel festményeken, metszeten, könyvillusztrációkon. E magányos szórakozás kedvelt színtere a hálószoba, a budoár vagy a kert egyik zuga. Az olvasás kényelmét szolgáló bútorok között leggyakrabban a kényelmes fotel, kanapé, ágy szerepel, amelyek közül néhány jellegzetes típust az Iparművészeti Múzeum francia bútorai szemléltettek.

A magyar gyűjteményekben rejtőzködő ritkaságok felfedezése igen hosszú kutatómunkát igényelt. Hasonlóképpen nehéz feladat volt feltérképezni, hogy Európában mely könyvtárak rendelkeznek jelentős 18. századi illusztrált erotikus könyvállománnyal. Elsősorban azokból a nagy nemzeti könyvtárakból lehetett kiindulni, amelyek egykor köztudomásúan létrehoztak egy zárt, erotika-anyagot is magukban foglaló különgyűjteményt, hiszen ez garantálta a kötetek épségét, az illusztrációk hiánytalanságát. Legismertebb a Bibliothèque nationale de France „Enfer” elnevezésű különgyűjteménye és a British Library Private Case-c. Gazdagságukat annak köszönhetik, hogy évszázadokon keresztül következetes szigorral zárták el a cenzúra által betiltott műveket, különös tekintettel az erotikus illusztrációkra, és egészen a huszadik század második feléig szigorúan szabályozták a hozzáférést. Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a 18. század folyamán e két országban jelent meg legnagyobb mennyiségben az erotikus és pornográf irodalom. Az Európában mindenütt szigorúan tiltott kiadványok nem maradtak fenn túl nagy példányszámban. A tiltottságuk és ritkaságuk miatt egyre értékesebbé váló kötetek – vagy legalábbis illusztrált oldalaik – a kevésbé szigorúan őrzött gyűjteményekből fokozatosan eltűntek. A kivételek közé tartozik az Osztrák Nemzeti Könyvtár, amelyik igen gazdag erotikagyűjteménnyel rendelkezik, noha ezt sohasem kezelték különgyűjteményként. Eredeti elképzelésünk szerint a kiállítás anyagát, amely teljes áttekintését kívánta nyújtani a 18. századi illusztrált francia erotikus irodalomnak, túlnyomórészt a Bibliothèque nationale gyűjteményére támaszkodva állítottuk össze. Minthogy azonban 2007 őszére a Bibliothèque nationale maga is az Enfer történetét és állományát bemutatni szándékozó kiállítást tervezett,

Du Buisson: La tableau de la volupté ou les quatre parties du jour.

[A gyönyör tablója, avagy a nap négy része.]

À Cythère, 1771. 60. oldal, Arad, Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” 18526 (Csáky-Erdődy gyűjtemény)

végül igen kevés könyvet kölcsönözhattünk Párizsból, és közülük többet csupán 19. századi reprint kiadásban kaptunk meg. Hasonlóképpen nehézségekbe ütközött az együttműködés a British Libraryvel. Az egykori Private Case-ből kiválasztott, meglehetősen ritka műveket csupán az illusztrációk fotómásolatán keresztül tudtuk bemutatni.

A nagy európai könyvtárakból származó, változó színvonalú és hiányos anyagot azonban jól egészítette ki a magyarországi vagy magyar vonatkozású gyűjtemények kínálata. Ennek köszönhető, hogy végül csak kevés, művészi értéke vagy kortörténeti jelentősége miatt fontos könyvről kellett lemondanunk, és összességében sikerült megvalósítani e Magyarországon kuriózumnak számító téma áttekintő bemutatását.

Az illusztrációs műfaj 18. századi felvirágzásában kitüntetett jelentőségű az erotikus irodalom egyre növekvő népszerűsége az olvasói elit körében. Erotikus töltetű regényt, elbeszélést vagy versgyűjteményt illusztrációkkal megjelentetni egyike volt a legjobb befektetésnek, ettől vált egy könyv igazán kelendővé. Az illusztrációk jelentősége a század közepére olyannyira megnőtt, hogy az olvasók elvárása szerint szerepeltetésük erotikus témájú kiadványokban szinte elengedhetlenné vált. Ennek megfelelően egyre-másra jelentek meg az utánnyomás-

ban, vagy egyszerűen olcsóbban előállított, gyakran igen gyenge színvonalú könyvek. E hallatlanul gazdag korpusz tehát nemcsak attól heterogén, hogy a gáláns és libertinus változatok (a finoman sejtető és a nyílt vagy egyenesen pornográf) egymás mellett fejlődtek és hatottak, hanem széles skálán mozgó művészi minőségük miatt is. Ez utóbbi azonban nem befolyásolta eladhatóságukat. Kétségtelen tény, hogy művészi értelemben az 1750–1775 közötti időszakban születtek a legnívósabb illusztrált erotikus könyvek, és a század végére a piaci elvárásoknak megfelelő igénytelenebb pornográf alkotások kerültek túlsúlyba.

Nem szabad ugyanakkor azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az erotikában milyen jelentősége volt a képi hagyománynak. A libertinus metszetek egyik forrása az antik példákat követő reneszánsz művek, a másik pedig a korszak gáláns metszeteinek helyszínei, elsősorban enteriőrei és kellékei. A 18. század erotikus illusztrációinak egy tekintélyes hányada a legmagasabb művészi színvonalat képviseli, és méltó helye van a francia grafika történetében. A korszak művészeinek rugalmas viszonyát az erotikus tematika különböző merészségű megjelenítéseihez mi sem bizonyítja jobban, mint azoknak a példája (lásd Gravelot), akik felkérésre például Boccaccio Dekameronjának ugyanahhoz a ki-

adásához készítettek egy ún. „fátyol nélküli” változatot is. A kiállítás koncepciójának kidolgozásakor mindezeket a szempontokat véve figyelembe kiindulópontként meghatároztuk, hogy milyen kontextusban kívánjuk a tematikailag, formailag, minőségileg gazdag anyagot a nézők elé tárni.

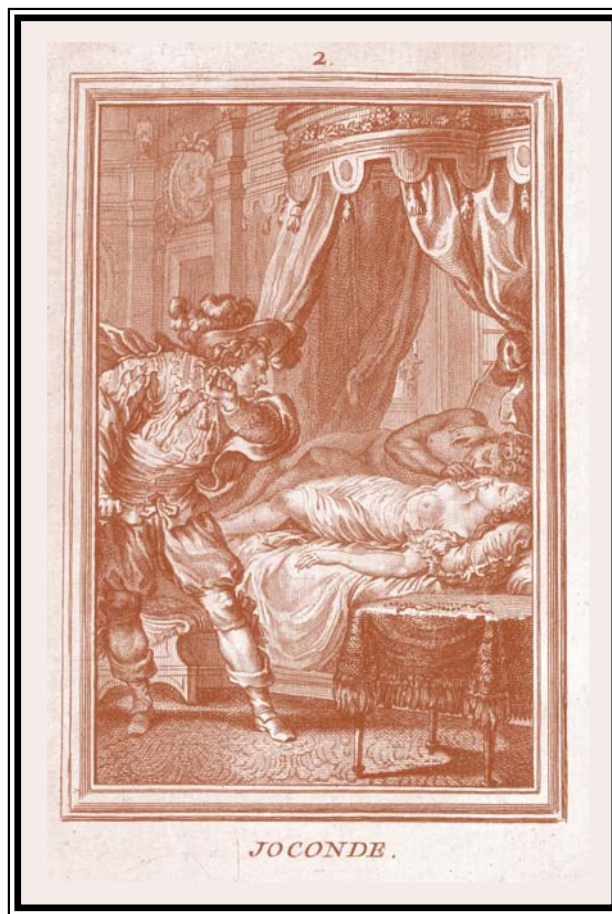
Első helyre a művelődéstörténeti megközelítés kívánkozik, nevezetesen, hogy a 18. századi francia irodalomban sajátos színpoltot jelentő illusztrált erotikus könyvek hogyan voltak hatással az olvasási szokások átalakulására, a könyvkiadás és -kereskedelem fejlődésére, és nem utolsósorban magára az irodalomra és a képzőművészetre.

Másodsorban fontos volt leszögezni, hogy az erotika fogalmába – a tárgyalt korszakot illetően – a legkifinomultabb sejtetést és a legnyíltabb, már semmit sem a képzeletre bízó ábrázolást, mint két végpontot egyaránt beleértjük, mert a 18. századi francia művészet az erotikának minden árnyalatát képes volt szavakban és képekben megjeleníteni.

Edmond Goncourt, a 18. századi művészet legismertebb népszerűsítője a rokokót a „vignetta századának” nevezte. A technika tökéletességét, a virtuóz és rafinált rajzot, az aprólékos kidolgozottságot dicsérte. Számára a vignetta a 18. század esztétikájának megtestesítője, amely „stílussá nemesítette a *csinosat*.” Amint azt Gellér Katalin, a kiállítás művészettörténész szakértője megfogalmazta, a 18. század könyvművészete is a korszak általános díszítő szemléletét tükrözi; a könyv küllemének, díszítettségének a benne foglalt értékes tartalmat kellett megjelenítenie. A képeket övező keretdísz sem csupán díszítő kellék, egységet alkot a történetet mesélő képpel. A korszak felfogásában a könyv tartalom és díszítés, amelyben az ideológus és a dekoratív funkció egységet alkot.

Az első teremben kiállított illusztrált könyvek a 18. század második felének legkiemelkedőbb alkotásai közé tartoznak (Montesquieu: *Temple de Gnide*, Choderlos de Laclos: *Les liaisons dangereuses*, Voltaire: *Romans et contes* stb.). A már említett La Fontaine- és Boccaccio-művekhez készült különböző illusztrált kiadások pedig a kiindulópontot jelentették. A *Verses mesék és elbeszélések*, valamint a *Dekameron* nagy hatást gyakorolt a korszak illusztrációs művészetére. Nem kevésbé fontos kiemelni Nicolas Edme Restif de la Bretonne, mint a világirodalom egyik legtermékenyebb szerzőjének műveire készült szellemes, saját világot teremtő illusztrációit. Restif a könyvírás, nyomtatás és terjesztés minden lépését gyakorolta, és azon kivételek közé tartozott, aki a legapróbb részletekig beleszólt az illusztrátor munkájába. Az ábrázolt témák is új utat jelöltek ki: a tiszta erkölcsű vidék–bűnös nagyváros ellentétpárban ábrázolta a vidékről a nagyvárosok felé való tömeges elvándorlás negatív következményeit.

A kiállítás második tematikai egysége a gáláns-libertinus könyvek olvasóinak világát, az olvasást magát, és a legnépszerűbb illusztrált olvasmányok fajtáit helyezte

Jean de La Fontaine: Contes et nouvelles en vers par M. de La Fontaine.

[La Fontaine erotikus meséi és novellái versekbe szedve.]
Londres, é. n., a „Joconde” című sorozatból a 2. metszet
Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Hf. 4461

középpontba. Törekedtünk továbbá figyelembe venni az illusztrált művek keletkezésének kronológiáját is, noha ezt a szempontot, mint ahogy a tematikus bemutatást sem lehetett következetesen érvényesíteni. Célunk az volt, hogy vezérfonalat adjunk a látogató kezébe, amely eligazít ennek a sokrétű, gazdag jelentéstartalmú anyagnak a befogadásában.

Az erotikus ábrázolásokon gyakran szerepel maga a könyv, amely több funkciót is betölt: utal a cselekményre, a szereplők érzelmeire, lelkiállapotára; a hölgyek épp olvassák, vagy a történet keltette izgalmak során elejtik, esetleg kinyitva hever az ágy mellett. A művészek az olvasmány keltette hatást szintén gyakran érzékeltetik. A szórakoztató, esetleg tiltott olvasmányba merülő nemcsak meglesi a festő, hanem mintegy „kibillent” passzív helyzetéből, érzékeltetve, hogy ő is hősnője lehet az olvasmányaihoz hasonló történetnek.

A libertinus szerzők előszeretettel nyúltak az írás aktusának ábrázolásához is, ami több címképpen megjelenik (Gervaise de Latouche: *Mémoires de Saturnin*). Tudjuk, hogy a libertinage a 18. századi regényben alapvető ösz-

szefüggésbe hozza az erotikát az írással: a libertinus hős nem elégszik meg azzal, hogy a test felett uralkodjon, a nyelvi uralmat is meg akarja szerezni, főleg az íráson keresztül (Mirabeau: *Le libertin de qualité*).

Az erotikus illusztrációk fontos, de kevésbé hangsúlyozott jegye a humor, amely az antiklerikális szatírától a forradalmi gúnyiratig mindenütt jelen volt, s talán ez az, ami leginkább közös vonása ennek a rendkívül heterogén irodalmi termésnek. A libertinus irodalomban már a 17. században fontos szerepet töltött be a paródia. Groteszk tükörképét adni mindannak, ami a hivatalosan elfogadott műveltséghez tartozott, elsősorban egy olyan ellenkultúra felépítésével volt lehetséges, amelynek meghatározó értéke a szexuális felszabadultság (*Les heures de Paphos, L'art de péter*).

Külön tematikai egységben foglalkoztunk az egész illusztrációs műfajt átható antiklerikalizmussal. A francia felvilágosodás koraként jellemzett időszak szellemiségének lényegéhez tartozott az egyház és a vallás fölött mondott súlyos és erőteljes ítélet. Nem meglepő, hogy a libertinus-pornográf irodalomnak egyik legkedveltebb témája az egyház „leleplezése” volt: minden csak szenteskedés, képmutatás, ami a kolostorok züllött életét hivatott eltakarni. A papság, a szerzetesek, az apácák bűneinek és lelki gyötrelmeinek bemutatása kiapadhatatlan forrása volt a francia irodalomnak, amelyből remekművek (Diderot: *Az apáca*) és kétes irodalmi értékű, trágárgató regények (Gervaise de Latouche: *Portier des chartreux* – A karthauzi portás) egyaránt születtek. Szinte alig találunk olyan művet, amelyben az egyházzellenes vagy istenkáromló tematika fel ne bukkanna.

Végül külön teret szenteltünk az erotikus könyvek üldözésének. A hatalom szemszögéből különösen veszélyesnek ítélt erkölcsellenes irodalmat számon tartani, ellenőrzés alá vonni a század utolsó harmadára mindinkább kilátástalan célkitűzéssé vált. A tilalmi listák – köztük a kiállításon is látható 1784. évi II. József-féle jegyzék a legmocskosabbnak ítélt könyvekről – azt mutatják, hogy a hatalom számára lehetetlenség volt minden engedély nélkül megjelenő, erotikus műről tudomást szerezni. Az indexre tett munkák köre ugyan folyamatosan bővült, de az olvasók tájékozottságával nem lehetett felvenni a versenyt. Az 1784. évi lista alapján a kiállítási tér közepén felállított „titkos kabinetben”, elzártan bemutatott kötetek semmivel sem tűnnek „veszedelmesebbnek”, mint a körülötte lévő tárlókban látható Andréa de Nerciat és Sade márki regényeihez készült illusztrációk.

A kiállítás mintegy végpontját jelentő pornográf alkotások számának növekedése ugyanakkor egybeesik a forradalommal, és annak széles skálán mozgó könyvtermésével. A forradalom első éveiben meghatározóak a politikai hangolású, szatirikus regények, gúnyiratok. 1789 és 1792 között legalább kétszáz gúnyirat és szabados elbeszélés látott napvilágot. A teljes pornográf termésnek csaknem felét a politikai színezetű írások tették ki. A gyenge minőségű, illusztrált kiadványok a királyellenes politikai propaganda céljait jól szolgálták. Az egyház képviselőinek teljes lejáratása pedig már-már kötelező adaléka volt minden ilyen típusú kiadványnak.

Noha a 18. század még nem ismerte a pornográfia mint külön kategória fogalmát, az itt látható illusztrált könyvek jól mutatják azt a folyamatot, ami a 19. század első

Restif de la Bretonne: Les contemporaines par – gradation ou aventures de jolies – femmes de l’âge actuel, suivant la gradacion des principaus etats de la société.

[A jelen kor hölgyei sorba rakva, avagy korunk szép hölgyeinek kalandjai, a legfontosabb társadalmi osztályok szerint rangsorolva.]

À Paris, chez Bélin Imprimé à Leipsick, par Büschel, 1784., 37. kötet, 122. oldal, Arad, Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” 34433/ 7 (Csáky-Erdődy gyűjtemény)

felében szükségessé tette ennek megalkotását. A modern értelemben vett pornográfia szerepe, funkciója abban a folyamatban alakult ki, amelynek során egyre nagyobb mennyiségben, egyre gyengébb színvonalon, és mindinkább öncélú tartalommal, a kultúra demokratizálódásának következményeként mind többekhez jutott el, és így lényegében tömegtermékké vált. Ez azonban egy gyökeresen új korszak más alapokon nyugvó mentalitásának feltárásába vezetne át bennünket.

Granasztói Olga
golga@t-online.hu